

А н н о т а ц и я

В статье определены и проанализированы такие основные факторы развития государственной собственности в экономике Украины как новейшие тенденции в развитии продуктивных сил и социальная ориентация рыночной модели экономики. Автор обращает внимание на важность их изучения и использования при разработке стратегии социально-экономического развития Украины.

A n n o t a t i o n

In the article certain and analysed such basic factors of development of public domain in the economy of Ukraine as the newest tendencies in development of productive forces and social orientation of market model of economy. An author pays attention to importance of their study and use at development of strategy of socio-economic development of Ukraine.

*Радченко В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Актуальність проблеми. Економічні відносини в аграрному секторі (аграрні відносини) – особливий вид економічних відносин у суспільстві. Це відносини з приводу виробництва сільськогосподарського продукту, його реалізації, формування та розподілу доходів суб'єктів господарської діяльності.

Значення економічних відносин в аграрному секторі пов'язується насамперед з тим, що в ньому створюється продовольчий фонд країни. Сільське господарство – важлива сфера зайнятості населення, формування умов розвитку села і життєзабезпечення народу, поставщик сировини для промисловості. У 2007 р. у сільському господарстві України вироблялося 7,6% валової доданої вартості; частка продукту сільського господарства, мисливства та лісового господарства у загальному випуску склала 7,4% [1, с. 146], а частка зайнятих у загальній кількості зайнятих в Україні становила близько 16,6% [1, с. 370].

Проте значення економічних відносин в аграрному секторі сучасної України визначається не лише соціально-економічним значенням цього сектора. Сьогодні це трансформаційна проблема. Йдеться про визначення шляхів реформування аграрного сектора в контексті загальних соціально-економічних перетворень в країні. Економічні відносини, які склалися в аграрному секторі України в результаті його реформування, вкрай неефективні з усіх точок зору (економічної, екологічної, соціальної, демографічної тощо). Сільське господарство України, за висловом академіків О.Онищенка і В.Юрчишина, перетворилося в руїну [2, 4]. Значно скоротився загальний обсяг сільськогосподарського виробництва, який у 2007 р. порівняно з 1990 р. складав лише 60,8% [2, 147]. Катастрофічно зменшилося виробництво окремих сільськогосподарських продуктів, знизилася ефективність господарювання, відбувається деградація села.

Не можна не відзначити той факт, що з проблеми, яка розглядається в статті, у вітчизняній науковій літературі існують значні дослідження. Заслужують на увагу праці О. Бородіної, П. Борщевського, І. Лукінова, О. Могильного, О. Онищенко, Б.Панасюка, Б. Пасхавера, П. Саблука, В. Юрчишина та інших вчених. Проте ми спостерігаємо цікавий феномен: пропозиції вчених сьогодні здебільшого залишаються поза увагою державних інституцій. Тому залишається одне: нагромаджувати аргументи щодо впровадження дійсно наукових шляхів розвитку аграрного сектора. Потрібно врахувати і те, що з ряду проблем економічних відносин на селі наша наука не має однозначних підходів. Особливо це торкається відносин власності на землю і ринку землі.

Метою даної статті є пошук відповіді на питання: яка основна причина глибокої кризи, що вразила наше сільськогосподарське виробництво в трансформаційний період, і як має поступити суспільство, щоб вивести аграрний сектор країни на шлях розвитку, адекватний побудові соціально орієнтованої економіки.

Дослідження автора. Історія економічних відносин в аграрному секторі України включає різноманітні періоди. До революції 1917 р. на території країни найбільш поширеним були феодальний та дрібноселянський уклади, а також розвивалися капіталістичні аграрні відносини. У 1917 р. в Україні із 44,1 млн. десятин землі поміщикам, капіталістам, монастирям і казні належало 16,2 млн. десятин (36, 7%). Решта землі розподілялася між 4 млн. селянських господарств. В середньому на одне поміщицьке господарство припадало майже 476 десятин землі, а на одне селянське – трохи більше 6,6 десятин [3, с. 54-55].

В Радянську добу в сільському господарстві України утвердилися соціалістичні економічні відносини. Їх основу складала загальнонародна власність на землю та колгоспно-радгоспна система організації сільськогосподарського виробництва. У 1987 р. в Україні нараховувалося 7697 колгоспів (без риболовецьких – 7619), 2514 радгоспів [4, с. 110]. Землі колгоспів займали 35821 тис. га, радгоспів – 11917 тис. га [4, с. 119]. У 1985 р. в Україні було зібрано 50184 тис. т зерна, 49702 тис. т цукрового буряка, 2710 тис. т соняшнику, 142 тис. т льону-довгунця, 18863 тис. т картоплі, 8111 тис. т овочів [4, с. 111]. Сільське господарство України, як і всього СРСР, органічно пов'язувалося з іншими галузями агропромислового комплексу (АПК), який складав потужну структуру суспільного виробництва [5].

Розпад Радянського Союзу, утворення незалежної української держави зумовили в країні докорінну перебудову соціально-економічних відносин. Був взятий курс на ринкову перебудову економіки, включаючи і сільське господарство. На цій основі на селі почала формуватися нова система економічних відносин, основною відмінністю якої стала приватна форма землеволодіння та відповідні організаційні форми ведення сільськогосподарського виробництва. Реформування аграрного сектора в Україні відбувалося двома етапами: перший – 1991-3.12.1999 рр.; другий – 3.12.1999 р. – до тепер. часу. На першому етапі трансформації аграрного сектора був започаткований фермерський уклад, колгоспи перетворені у КСП (колективні сільськогосподарські підприємства), радгоспи – у колективні господарства і відкриті АТ (акціонерні товариства). Розширилося землекористування ОПГ (особистих підсобних господарств). Можна сказати, що була створена нова організаційна структура сільськогосподарського виробництва, але вона в значній мірі залишалася формальною у зв'язку з тим, що не

зачіпала реальні відносини власності на землю. Другий етап започаткував Указ Президента України від 3 грудня 1999 р., який націлив переведення сільськогосподарського виробництва і, насамперед, землеволодіння на приватну основу. На 1 липня 2007 р. в сільському господарстві України налічувалося 58387 підприємств, у тому числі: господарських товариств – 7428 (12,7%), приватних підприємств – 4229 (7,2%), виробничих кооперативів – 1262 (2,2%), фермерських господарств – 43475 (74,5%), державних підприємств – 360 (0,6%), підприємств інших форм господарювання – 1633 (2,8%) [1, 146]. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства у 2007 р. дорівнювала 60,1% [1, с. 149].

Створення нової системи економічних відносин в аграрному секторі економіки здійснювалося в загальному контексті ринкових перетворень в Україні. Проте результати перетворень, як відзначалося на початку статті, виявилися повністю руйнівними. Як пише професор – аграрник В. Ключ, „сьогодні складається враження, що українськими селами пройшла війна, страшніша, ніж 1941-1945 рр. На 1 січня 1946 року у всіх категоріях господарств ВРХ було 8275 тис. голів, у т.ч. корів – 4312 тис., а на 1 січня 2009 р. відповідно залишилось ВРХ – 5156 тис. голів, у т.ч. 2919 тис. корів. Навіть після Голодомору, станом на 1 січня 1935 року, в селянських господарствах було ВРХ 5113 тис. голів, у т.ч. корів – 2514 тис., овець – 2161 тис., свиней – 3865 тис.” [6, с. 2].

Вершиною руйнації сільського господарства України став Указ Президента України від 3 грудня 1999 року, виданий на порушення діючої Конституції України, яка оголосила землю об'єктом права власності Українського народу (стаття 13), визначала її „основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави” (стаття 14) [7, с. 6]. Указ Президента був направлений на знищення колективного господарювання на селі, підводив економічну базу під парцеляризацію сільськогосподарського виробництва, усунення контролю з боку суспільства над таким унікальним природним ресурсом, як земля. В. Ключ, відзначає, що тільки за 2000 рік було розтровошено основних виробничих фондів колгоспів і радгоспів на 36,5 млрд. грн., а в 2001 р. – ще на 16 млрд. грн. [6, с. 2].

З нашої точки зору, реформування сільського господарства в Україні здійснювалося на антинауковій основі, з порушенням закономірностей і нехтуванням особливостей розвитку аграрної сфери. В основу аграрних перетворень була покладена горезвісна ліберальна модель ринкової економіки, сліпе копіювання історичних схем інших країн, нехтування особливостями розвитку власного аграрного виробництва. В конкретнішому вигляді антинауковість реформаторських дій проявилася в наступному:

1. Відбулася необґрунтована деконцентрація сільськогосподарського виробництва, яка супроводжувалася підривом зрівноваженого великого землеволодіння і землекористування, розбазарюванням земель, техніки, комунікацій тощо. Під видом демократизації колишніх колгоспів і радгоспів була зруйнована їх матеріальна база, що негативно позначилося і на ефективності нових сільськогосподарських формувань.

2. Виникло розбалансування відносин власності на селі, виведення землі із державного землеволодіння, усунення контролю держави над її використанням. Масова приватизація землі сільськогосподарського призначення в наших умовах, як показують дослідження, не може служити ефективним засобом піднесення сільськогосподарського виробництва.

3. Виникла глибока розбіжність економічних інтересів як в аграрному секторі, так і в усьому АПК країни. Сьогодні роз'єднані власність на землю, землекористування, інвестування, організація виробництва на селі та ін. Існує постійний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію першої сфери АПК – сільськогосподарського машинобудування та інших фондоозброюючих галузей АПК.

4. Сільське господарство України не має належної підтримки та захисту. Це гальмує формування ефективних відносин власності в аграрному секторі. Адже в сільському господарстві нівелювати ризики і труднощі відтворення, пов'язані із його специфікою, найбільш надійно і економічно обгрунтовано можна лише на основі державної системи гарантій і допомоги.

5. Не створений ефективний механізм грошово-кредитного обслуговування аграрного сектора. А тому сільськогосподарські виробники не можуть забезпечувати розширене відтворення, часто звужують своє виробництво чи банкрутують. Сьогодні аграрний сектор не має необхідної кількості техніки, мінеральних добрив, хімічних і біологічних засобів боротьби із шкідниками та хворобами. В аграрному виробництві відбувається деіндустріалізація та перехід на ручну працю. У розрахунку на 100 га сільгоспугідь у нас тракторів менше, ніж у Німеччині, у 8,7 рази, ніж у Франції – у 6,8 рази, ніж у Великобританії – у 8,4 рази; зернозбиральних комбайнів відповідно у 4,1, у 3,7 і в 3,3 рази [8, с. 23].

6. В аграрному секторі України утвердилися несправедливі і економічно необгрунтовані розподільчі відносини. Так, у 2007 р. середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві складала лише 771 грн. (в середньому по Україні – 1351 грн.) [1, с. 408]. Кількість домогосподарств з грошовими витратами у місяць до 300 грн. у 2007 р. складала у сільській місцевості 10,7%, а у міській – 3,0%. Частка домогосподарств із середньодушовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму у цьому році, у сільській місцевості була на рівні 49,3%, а у міській – 29,1% [1, с. 415].

Сучасний стан аграрного сектора України є дзеркалом тих економічних відносин, які склалися в ньому в трансформаційний період. Необхідність їх докорінної перебудови – це проблема всієї економіки України.

Щоб дослідити будь-яке явище, потрібно застосувати комплексний, системний підхід. Саме цього часто бракує нашій аграрній науці, яка здебільшого проблему розвитку сільського господарства розглядає тільки через низку техніко-організаційних відносин, не враховуючи дійсні економічні інтереси селян, окремих територій і всього народу, такі проблеми, як створення потужного внутрішнього ринку сільгосппродукції та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, створення раціональних форм землеволодіння, ефективного механізму рентних відносин, формування доходів виробників (працівників) сільгосппродукції, піднесення продуктивних сил сільського господарства, соціально-виробничі відносини на селі та ін.

З точки зору комплексного, системного підходу економічні відносини в аграрному секторі являють собою таку систему елементів:

- відносини власності на землю;
- відносини з приводу відтворення створених людиною засобів виробництва;
- форми організації сільськогосподарського виробництва;
- економічні відносини розподілу аграрного продукту та формування доходів

працівників сільського господарства;

- рентні відносини;
- економічні відносини, пов'язані з реалізацією продукції та послуг сільськогосподарського виробництва;
- економічні відносини обміну між сферами АПК;
- економічні відносини суб'єктів сільськогосподарського виробництва (і всього сільського господарства) з державою (податкова система для сільського господарства, субсидування галузі, державна допомога тощо);
- економічні відносини суб'єктів сільськогосподарського виробництва з грошово-кредитною системою країни;
- економічні відносини споживання в аграрному секторі (формування доходів домогосподарств, торговельне обслуговування сільських територій, соціально-культурне забезпечення села та ін.);
- зовнішньоекономічні відносини суб'єктів аграрного виробництва.

Кожна система має свою будову, внутрішні зв'язки елементів, відповідну ієрархію, зв'язок із зовнішнім світом та об'єктивну мету. Система самодостатня та ефективна тоді, коли сила внутрішніх зв'язків (внутрішній потенціал) переважає силу впливу зовнішніх факторів. Основний недолік сучасної системи економічних відносин в аграрному секторі в тому, що „цю систему” не можна вважати системою в науковому розумінні. Економічні відносини, що склалися в Україні з приводу сільськогосподарського виробництва і реалізації „згори донизу” і „знизу догори” пронизуються цілями збагачення, пануванням олігархічних інтересів, тіньовими схемами обкрадання села. Сільське господарство в Україні стало полем первісного нагромадження капіталу.

Отже, соціально-економічні перетворення в аграрному секторі України потрібно соціально зорієнтувати, підпорядкувати інтересам розвитку цього сектору і всього суспільства. В цьому напрямку мають формуватися (удосконалюватися) всі елементи системи та їх взаємозв'язки, а також зовнішні зв'язки системи. Мається на увазі зв'язки аграрного сектора України в системі Світової організації торгівлі (СОТ).

Центральною ланкою „оздоровлення” економічних відносин в аграрному секторі України є позитивне розв'язання проблеми власності на землю. Першочерговим нині є охорона прав суб'єктів власності на землю, визначених нашим законодавством [9, 32]: громадян та юридичних осіб (землі приватної власності), територіальних громадян (землі комунальної власності), держави (землі державної власності); недопущення розбазарювання та скуповування земель, незаконної приватизації („прихватування”) тощо. При цьому держава має забезпечити рівність прав всіх суб'єктів власності на землю.

Чи потрібно в Україні створювати вільний ринок землі? Це питання є наріжним каменем сучасної аграрної політики. Враховуючи всі обставини та особливості функціонування нашої аграрної сфери, ми робимо застереження, що існує великий ризик втрати національного контролю над землею при впровадженні інституту вільного ринку землі а також спекулятивного, антинародного її використання. Найдоцільніше було б зберегти конституційне положення про право Українського народу на землю. Верховним власником землі від імені Українського народу має бути держава (державні органи). Окремі ж суб'єкти господарювання на приватно-орендній основі користуються

землею та входять у економічні відносини з державою щодо її використання. За таких умов диференціальна земельна рента I буде привласнюватися землекористувачем, диференціальна земельна рента II – землекористувачем і державою, а абсолютна земельна рента не матиме економічної основи для свого виникнення, що сприятиме зниженню внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію.

Запропонована схема землеволодіння і землекористування в Україні забезпечить широкий простір для розвитку великого сільськогосподарського виробництва, оскільки гарантує економічну стабільність виробництва, зменшує конкурентні ризики, створює умови для розвитку колективних форм господарювання на землі, різноманітних об'єднань, асоціацій, а також фермерства. Суспільство матиме модель регульованих ринкових відносин в аграрному секторі, де основним об'єктом ринкового обігу буде не земля, а сільськогосподарський продукт.

Висновки. Економічні відносини в аграрному секторі сучасної України склалися в період його ринкової трансформації. Проте реформування сільського господарства здійснювалося з порушенням економічних законів, нехтуванням природних особливостей аграрного виробництва та історичних традицій розвитку українського села.

Найбільш негативно на характер реформ вплинуло використання в Україні ліберальної моделі соціальних перетворень. Саме це розв'язувало приватну (егоїстичну) стихію, некерованість економіки, розбалансовувало виробничі процеси, принижувало загальнодержавний інтерес. На селі були підірвані продуктивні сили, почали розвиватися деконцентрація виробництва, розбазарювання та неефективне використання земель, втрачалось почуття господаря на землі та ін.

Подальший розвиток аграрного сектора в Україні має подолати негативні наслідки реформ. Сільськогосподарське виробництво потрібно соціально спрямувати. Для цього необхідно впровадити принципово нову схему відносин власності на землю, в якій земля буде національною власністю, а землекористування здійснюватиметься на приватно-орендній основі без вільного ринку землі.

Використані джерела:

1. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: „Консультант”, 2008.
2. *Онищенко О., Юрчишин В.* Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики // Економіка України, 2006, №1.
3. *Хмель И. В.* Аграрные преобразования на Украине. 1917-1920 гг. / АН УССР. Ин-т истории, Отв. Ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Наук. думка, 1990. – 240 с.
4. Народне господарство Української РСР у 1987 році: Стат. щорічник Держкомстату УРСР. – К.: Техніка, 1998.
5. Радченко В.В., Роль агропромисленої інтеграції в розвитку соціалістическої собствениости. – М.: “Мысль”, 1987. – 174 с.
6. *Клюй Василь.* Кому заважають колективні господарства? // Сільські вісті, 2009, №40, 10 квітня.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Феміна, 1996. – 64 с.
8. *Ситник В. П.* Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази АПК в Україні // Економіка АПК. 2003, №2.
9. Земельний кодекс України. – К.: Атіка, 2001. – 96 с.

А н н о т а ц и я

В статті досліджуються економічні відносини в аграрному секторі сучасної України. Розкривається руйнівний характер трансформаційних змін в сільському господарстві.

Розглядається комплексний підхід до дослідження економічних відносин в аграрному секторі, підкріплюється значення власності на землю. Пропонується схема землевладення і землекористування в Україні без вільного ринку землі.

Романютин І. А.
Міжнародний інститут менеджменту

ПРИЧИНИ ІПОТЕЧНОЇ КРИЗИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У даній статті розкриваються причини іпотечної кризи, також аналізуються шляхи її подолання, а саме – рекапіталізація банківської системи; зниження податкового навантаження на підприємства; придбання проблемних активів у компанії, діяльність яких має велике значення для економіки країни; підтримка окремих областей народного господарства; розмежування державного і приватного секторів; скорочення імпортової продукції (виробництво можливо налагодити у себе). Робиться акцент на те, що рішення “кризової” проблеми повинне бути завданням міжнародного масштабу.

Іпотечне кредитування є одним з важливих факторів економічного і соціального розвитку держави незалежно від періоду його розвитку, будь це стадія кризи і виходу з нього або стадія розвитку і насичення виробничих відносин і суспільства загалом. Іпотечне кредитування відрізняється від звичайного дуже великими об'ємами: розміри іпотечного кредиту перевищують багато видів кредитів. Але головна відмінність — це тривалі терміни кредитування, які обумовлюють значні зміни в економіці, кредитній і банківській політиці, зміни процентних ставок по банківських позиках, депозитах і кредитах, зміни в системі оподаткування і доходах населення, купівельної спроможності грошей, вартості нерухомості, в житловій політиці і законодавстві, зміни в привабливішу сторону в суміжних фінансових секторах: пенсійному, страховому, фондовому з можливістю разового переміщення великих об'ємів капіталу з одного сектора в інший.

Іпотека сприяє реалізації побудованих будинків. Зростання ж будівництва спричиняє оживлення у виробництві будівельних матеріалів і конструкцій, будівельного і дорожнього машинобудування, деревообробки і виробництві меблів та ін. Промислове іпотечне кредитування дає можливість модернізувати виробництва, що приводить до підвищення якості і конкурентноздатності продукції – все це веде до збільшення економічного потенціалу країни.

Іпотека впливає на проблему зайнятості (додаткові робочі місця в будівництві та інших галузях) і допомагає задовольнити потребу населення в житлі.

Величезне значення іпотека має і для підвищення стабільності та ефективності функціонування банківської системи країни. Забезпечені кредити більш безпечні (в порівнянні з бланковими) для банків, оскільки при неповерненні кредиту банк реалізовує заставу і повертає свої кошти. Зрозуміло, у випадку з іпотекою для цього необхідна правильна оцінка нерухомості, а також розвинений ринок нерухомості.